

Юлія Рибінська

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті підкреслено, що креативне мислення спонукає до створення нових оригінальних ідей, його можна стимулювати і розвивати цілеспрямованими заходами. Учені стверджують, що навчання через творчість спроможне підвищити рівень професійної підготовки майбутніх філологів.

Ключові слова: креативне мислення, акмеологія, особистісна активність, учитель-філолог.

Творчість є шляхом перетворення світу та людини, самого творця. Специфіка творчості в тому, що при її перебігу й результатах не відбувається відчуження особистості. Така особливість зв'язку творчості й особистості розкриває її як унікальний предмет психологічного вивчення.

Жан Піаже відносить цей талант до наших початкових здібностей, на протилежному йому лінгвіст Ноам Чомскі – вродженим здібностям мозку.

Дана проблема різноаспектно відображена у чисельних працях західних учених (А. Адлер, Р. Асаджолі, Е. Еріксон, Р. Кеттел, А. Маслоу, Г. Олнорт, К. Роджерс, З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг та ін.), радянських та вітчизняних учених (К.О. Альбуханова-Славська, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, І.С. Кон, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, П.Р. Чамата, С.Л. Рубінштейн та ін.).

В Україні вивчення феномену творчості пов'язується з іменами таких психологів, як О.М. Веселовський, В.В. Клименко, А.Б. Коваленко, О.Л. Кульчицька, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, О.Л. Музика, В.А. Роменець, В.В. Рибалка, М.А. Холодна та ін.

Ще Платон помітив, що пізнання починається з подиву. Але дивуватися можна чомусь несподіваному, дивному, і тоді сама ситуація стимулює наш інтелект. Можна знайти дивне й у тому, що видається повсякденним, і тоді з'являються, а точніше – виникають Ньютон і Ейнштейн, Лев Толстой або просто допитливі люди – новатори, без яких немислимий розвиток жодної області знань, виробництва, культури [1, 23].

Латинське слово «creatio» (витвір) або «creare» (створювати, творити) стало коренем слова «креативність» і означає «творча сила».

Одним з піонерів дослідження сучасної креативності вважається Джой Пол Гілфорд, який в 1949 році став президентом Американської асоціації психологів і інтенсивно займався не тільки інтелектом, але й креативністю. Він працював над визначенням креативності й можливістю її виміру. Інші впливові вчені, як, наприклад, Едвард де Боно, почали дослідження креативності наприкінці 1950-х років.

У ті часи, коли вважалося, що проблеми можуть вирішуватися тільки в результаті мислення за строго встановленими схемами, Гілфорд дійшов висновку, що ключ до знаходження нових ідей полягає в тому, щоб залишити вже відомі шляхи мислення. Учений називає це мислення «дивергентним мисленням» і вимагає стрибкоподібного, відкритого на всі сторони, що охоплює кілька тем підходу.

Де Боно теж виступає за «поперечне мислення», охоплення нових перспектив і прийняття ідей, що видаються «немислимими». Він називає таке мислення «латеральним мисленням».

Обидва вчені роблять висновок, що креативно мисляча людина:

- думає у всіх напрямках;
- збирає ідеї, що охоплюють різні теми;
- відмовляється від поспішної самокритики;
- ставить під сумнів навіть те, що випробуване часом;
- допускає всі ідеї – навіть ті, які видаються божевільними й нездійсненними.

Починаючи з ранніх робіт де Боно, Гілфорда й інших учених, креативність дійсно стає явищем, якому можна дати визначення, вимірювати й на нього можна впливати. Завдяки ідеям піонерів учення про креативність і її нові дослідження можна трактувати у такий спосіб:

«Креативність – це якість людини, спрямована на створення нових рішень для відомих або нових завдань (продуктивна креативність) і створення нових оригінальних ідей (експресивна креативність). Нове рішення може при цьому виникнути з того, що вже існуючі компоненти або розташовуються по-новому, або одержують нову оригінальну структуру» [1, б].

Головне у творчості – не зовнішня активність, а внутрішня – акт створення «ідеалу», образу світу, де проблема відчуження людини й середовища дозволена. Зовнішня активність є лише експлікація продуктів внутрішнього акту. Виділяючи ознаки творчого акту, практично всі дослідники й самі творці підкреслювали його несвідомість, спонтанність, неконтролювання волею й розумом, а також змінення стану свідомості. Наприклад, М. Арнаутов відзначає, що всі поети й художники підкреслювали несвідому активність духу у творчому процесі. Можна привести характерні висловлювання: «Я свою книгу не роблю, а вона сама робиться. Вона зріє і росте в моїй голові, як великий плід» (А. де Він'ї).

Помітно те, що версія неособистісного джерела творчого акту проходить через простори, епохи й культури. І в наш час вона відроджується в думках Іосипа Бродського: «Поет, повторюю, є засіб існування мови. Пишучий вірш, однак, пише його не тому, що він розраховує на посмертну славу, хоча часто й сподівається, що вірш його переживе, нехай ненадовго. Той, хто пише вірш пише його тому, що мова йому підказує або попросту диктує наступний рядок. Починаючи вірш, поет як правило, не знає, чим він скінчиться, і часом виявляється дуже здивований тим, що вийшло, тому що часто виходить краще, ніж він припускав, часто думка заходить далі,

аніж він розраховував. Це і є той момент, коли майбутнє мови втручається в сьогоднішнє. Той, хто пише вірш, пише його насамперед тому, що віршування – колосальний прискорювач свідомості, мислення, світогляду. Випробувавши це прискорення один раз, людина вже не в змозі відмовитися від повторення цього досвіду, вона впадає в залежність від цього процесу, як впадає в залежність від наркотиків і алкоголю. Людину, що перебуває в подібній залежності від мови, я вважаю, і називаю поетом» [2, 94].

У психології творчість досліджується у двох головних аспектах – процесуальному та особистісному. У процесуальному аспекті визначаються особливості перетворення суб'єктом предмета творчості, об'єкта, об'єктивної дійсності в цілому. Тому на передній план виступають, головним чином, фази, стадії, етапи та результати такого перетворення.

В особистісному аспекті головне місце займають якості, здібності особистості як суб'єкта творчої діяльності, її потреби, мотиви, інтереси, знання, вміння, навички, характерологічні властивості, самосвідомість, емоції, почуття тощо.

Процесуальна характеристика творчої діяльності найбільш виразно виступає у визначенні різними дослідниками стадій, етапів, актів, фаз, моментів творчості. Так, англійський учений Уоллес виділяв у процесі творчості чотири стадії – підготовку, дозрівання ідеї, осяяння та перевірку – серед яких центральним, специфічно творчим моментом вважається осяяння, тобто інтуїтивне осягання результату творчого пошуку. Вітчизняні філософи, психологи, дослідники творчості теж приділяли увагу цій проблемі. Наприклад, Б.О. Лезін виділяв такі стадії у процесі творчості, як праця, неусвідомлена робота, натхнення; П.К. Енгельмейер розглядав у рамках власної «теорії трьохакту» винаходу такі стадії, як бажання (інтуїція, виникнення задуму, знання) розмірковування, розробка схеми або плану, вміння (конструктивне виконання винаходу); М.О. Блох визначав такі фази, як виникнення ідеї (гіпотези, задуму) доведення, реалізація; Ф.С. Левінсон-Лесінг виділяв етапи накопичення фактів шляхом спостереження та експериментів, тобто підготовки ґрунту для творчості, виникнення ідеї в процесі фантазування, перевірки і розвитку ідеї.

Зазначимо, що ці та інші аспекти процесу творчості, продуктивного мислення стали пізніше предметом вивчення для багатьох зарубіжних та вітчизняних психологів, наприклад таких як Ж. Адамар, С.М. Бернштейн, В.С. Біблер, А.В. Брушлінський, С.М. Василейський, М. Вертгеймер, Д.Б. Вогоявленська, Л.С. Виготський, Дж.Р. Гілфорд, К. Дункер, Й.С. Жаріков, Б.М. Кедров, О.М. Леонтєв, О.М. Матюшкін, В.Ю. Моляко, Д. Пойа, Я.О. Пономарьов, В.Н. Пушкін, С. Рубінштейн, І.М. Семенов, І.С. Сумбаєв, О.К. Тихомиров, П.М. Якобсон.

Складний діалектичний характер переплетіння процесуального і особистісного у творчості вивчали українські психологи А.Б. Коваленко, Ц.І. Литвинова, В.О. Моляко. Він базувався на гіпотезі про стратегічну організацію процесу творчої діяльності. Автори досліджень виходили з того,

що існує психічна система регулювання творчої поведінки, мислення, розумової діяльності. Ця система є багаторівневою, багатокомпонентною; вона має певний центр «особистісної активності», котрий являє собою багатознакову закодовану інформацію про набір основних дій та прийомів їх групування у випадках стикання суб'єкта з незнайомими ситуаціями або незнайомими елементами у знайомих ситуаціях. Ця система породжує те, що автори називають стратегіями – своєрідні особистісні утворення у вигляді програм діяльності, які включають і логічні складові, і інтуїтивні компоненти, і поки що мало зрозумілі і мало вивчені прояви «ситуативної футурології», що базується як на точних, так і на розмитих даних, відчуттях, неясних почуттях.

З точки зору В.В. Давидова, як головний критерій особистості слід вважати наявність у суспільного індивіда творчих можливостей. Варто відзначити, що до такого висновку ще раніше дійшов український психолог О.М. Тхаченко. Особистість розуміється як людина, котра має творчий потенціал. У цьому плані поняття особистості, за В.В. Давидовим, і творчої особистості, за даними спеціальної психології творчості, збігаються у своїх головних рисах.

Серед психологічних рис, які характеризують саме особистісний рівень розвитку індивіда, В.В. Давидов, насамперед називає потребу індивіда в активному творенні. Ця потреба є смислоутворюючою, завдяки їй особистість підпорядковує собі інші потреби предметно-речовинного характеру, що пов'язані, наприклад, зі споживанням.

У наукових дослідженнях творчості все більше поширюється думка про те, що здатність до творчості не є виключним явищем, яке властиве лише видатним діячам науки, техніки та культури. Навпаки, ця здатність тією чи іншою мірою характеризує всіх людей, більше того, її можна виявити, стимулювати та розвивати цілеспрямованими заходами, підвищуючи ефективність продуктивної діяльності людини у виробництві, техніці, мистецтві, політиці, економіці, педагогіці тощо, використовуючи творчий потенціал на користь самої людини та суспільства.

Відсутність хоча б мінімального творчого елемента в будь-якій людській діяльності перетворює її в механічні операційні дії однозначно тваринних властивостей, на кшталт дії павука, який створює павутину.

Креативність, за Маслоу, є етап натхненної творчості, процес деталізації творчого продукту й додавання йому конкретної предметної форми. Вчений вважає, що концепція креативності й концепція здорової, самоактуалізованої особистості стають все ближче й ближче один одному, і одного разу може так трапитися, що вони зіллються в єдиному явищі. Інший висновок, до якого він поступово схиляється, хоча й не має досить переконливих підтверджень, полягає в тому, що навчання творчості, або вірніше навчання через творчість, може бути надзвичайно корисним не стільки для підготовки людей до творчих професій, або до виробництва продуктів мистецтва, скільки для створення гарної людини. Якщо ми

дійсно прагнемо, щоб наші діти стали більш людяними, щоб вони актуалізували все, закладене в них, то стане зрозуміло, що єдиним способом навчання, який хоч якось намагається наблизитися до досягнення цих цілей, є навчання через творчість. У даному випадку він міркує про навчання через творчість не тому, що воно отримало якісь досягнення, а тому, що воно, за правильної постановки запитання, може стати альтернативою всім іншим видам навчання.

«Творчість природи й творчість людини різняться відношенням до часу: природа створює сьогодні, людей створює майбутнє. Але іноді нам здається, начебто природа – це життя на стороні – колись була нашим особистим життям, і якось вийшла з нас, і що поезія є розумінням колишньої єдності. Поезія і є містком між нашим першим людським світом і тим іншим світом природи» [3, 165].

Креативність розглядається як особистісна категорія акмеології. Акмеологія (від грецького *акме* – вершина і *logos* – вчення, пізнання) – наука, що вивчає психологічні закономірності періоду зрілості людини та досягнення нею вершин творчої діяльності, самореалізації, а також тенденції розвитку творчого потенціалу та індивідуальності особистості [4, 14]. Вперше поняття акмеології було введено Н.А. Рибніковим. Як зазначає Н.В. Кузьміна, основним завданням акмеології є надання суб'єкту діяльності знань та технологій, які забезпечують формування професійно-творчого мислення цього суб'єкта, підносять його на рівень професіонала «акме» [4, 14].

Важливою метою розвитку і самовдосконалення особистості є формування творчої індивідуальності. Цей процес одночасно розглядається як прояв самосвідомості і як діяльність особистості. Спрямована на власне самовдосконалення, проблема творчості досліджується у працях М.М. Бахтіна, Г.Я. Буша, І.П. Манохи, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьова, Е. Роджерса, Н. Роджерс, В.А. Роменця, А.Т. Шуміліна, та ін. Творчій особистості присвячені праці Д.Б. Богоявленської, Дж. Гілфорда, І. Пир'єва, В.А. Роменця, В.В. Рибалки, К. Роджерса, В.В. Століна, К. Торранса,. Наявність суттєвого зв'язку між творчістю та розвитком особистості відзначають у своїх дослідженнях Ф. Баррон, І.П. Маноха, А. Маслоу, К. Роджерс, Н. Роджерс, Т.М. Титаренко.

У працях Г.С. Костюка підкреслюється провідна роль «саморуху», спонтанної творчої активності у формуванні та самотворенні особистості. Розкриваються такі важливі механізми саморозвитку та саморегуляції, як самооцінка, образ «Я», рівень домагань. В.О. Татенко здійснює теоретичний аналіз і творчий синтез основних концепцій активності, розвитку та саморозвитку особистості, розмежовує і поглиблює такі поняття як суб'єкт, «Я», образ «Я». При цьому в основу творчої активності особистості покладаються принципи суб'єктності, самопричинності та спонтанності.

О.М. Матюшкін та Н.С. Лейтес стверджують, що творча обдарованість – це характеристика не просто вищого рівня виконання будь-якої діяльності, але її перетворення і розвитку.

Основною рисою творчої особистості є креативність – інтегративна якість психіки, загальна здібність до творчості, котра забезпечує продуктивні перетворення і в різних сферах діяльності особистості, дозволяючи задовольнити потребу у пошуковій активності. Креативність як загальна риса індивідуума, детермінує його творче ставлення до світу і впливає на творчу продуктивність незалежно від сфери прояву особистісної активності. Вона є природним процесом (котрий може носити свідомий і несвідомий характер), здатністю людини адаптивно реагувати на необхідність у нових підходах і нових продуктах, усвідомлювати нове специфічними властивостями креативного процесу, продукту й особистісної оригінальності, спроможності, валідності, адекватності завданню та придатністю на даний момент (Ф. Баррон, Дж. Гілфорд, С. Медник, Е. Торренс і Д. Харрінгтон, та ін.).

На основі аналізу отриманих емпіричних даних та особистісного, комунікативно-креативного підходу до розвитку творчої особистості майбутнього педагога Т.П. Гусевою обґрунтовано психолого-педагогічну модель комплексу психологічних засобів розвитку креативності майбутніх учителів-філологів.

Ця модель містить комплекс психологічних засобів розвитку креативності майбутніх учителів-філологів, який диференціюється на компоненти: мотиваційно-креативний, когнітивно-креативний, креативно-цільовий, вербально-продуктивний та емоційно-креативний.

Оскільки застосування цих засобів спрямоване на розвиток базових підструктур особистості майбутніх учителів філологічного профілю, то закономірним на думку Т.П. Гусевої є використання тренінгових (професійно-творчого тренінгу) форм стимуляції креативних здібностей студентів-філологів. Провідною ознакою зазначеної моделі є її особистісна орієнтованість.

Мотиваційно-креативний компонент розглядається як сукупність спонукальних чинників, які викликають активність студентів-філологів і визначають їх спрямованість до творчої педагогічної діяльності.

Когнітивно-креативний компонент – це стійка структура розумових здібностей студентів-філологів, що забезпечує набуття ними нових знань та їх ефективне використання у майбутній творчій педагогічній діяльності.

Креативно-цільовий компонент визначено як здатність майбутніх учителів філологічного профілю до постановки і реалізації творчих мовленнєвих цілей, задач, проблем у навчальній та професійній діяльності.

Вербально-продуктивний компонент характеризується новизною, оригінальністю та унікальністю процесу і результату комунікативної педагогічної діяльності майбутніх учителів-філологів.

Під емоційно-креативним компонентом розуміються творчі емпатійні емоційно-почуттєві переживання студентами-філологами мовленнєвих комунікативних творчих ситуацій у навчально-виховному процесі, пов'язаних з діалогом між викладачем і студентами [5, 14].

Провідними положеннями, що стали основою концепції

Н.Є. Гоцуляк є твердження про те, що діяльність викладача іноземних мов розглядається як креативна діяльність, що розвивається – творча діяльність, що забезпечує підвищення ефективності навчальної діяльності студента і його становлення як фахівця вищої кваліфікації, а також сприяє розвитку власної педагогічної діяльності. Професійна креативність викладача іноземної мови в психологічному плані виступає як свідомий розвиток педагогом своєї діяльності, тобто цілеспрямований перегляд сформованих у колишньому досвіді способів і прийомів педагогічної діяльності. Найважливішим показником діяльності викладача іноземних мов, що розвивається, є подолання ним бар'єрів, характерних для його діяльності [6, 6].

Актуальним для нашого дослідження є сконструйована Л.В. Засекіною концептуальна модель професійно-творчого мислення фахівців іноземної мови. Ця модель включає наступні компоненти: функціональні одиниці мислення (сукупність педагогічних задач), структуру професійно-творчого мислення, яка полягає в процесі розв'язання співвіднесених між собою власне педагогічних і функціональних задач; предметну основу мислення (систему знань); практично-дійовий фонд мислення (сукупність власне педагогічних і функціональних вмінь) [4].

Отже, така особливість особистості, як здатність до творчості спонукає її до створення нового, прийняття оригінальних ідей і рішень. На думку багатьох учених система креативного навчання спрямована на самовдосконалення, індивідуально-інтелектуальний розвиток суб'єкта навчальної діяльності, що в цілому підвищує рівень навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М. : Знания, 1981. – 96 с.
2. Левченко О. А. Творчество и креатотерапия / О. А. Левченко. – Луганск : Изд-во Восточноукраинского гос. ун-та, 1998. – 307 с.
3. Шейнин Ю. М. Интегральный интеллект / Ю. М. Шейнин. – М. : Молодая гвардия, 1970. – 255 с.
4. Засекіна Л. В. Особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця іноземної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. В. Засекіна. – К., 2000. – 19 с.
5. Гусева Т. П. Психологічні засоби розвитку креативності майбутніх учителів філологічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. П. Гусева. – К., 2006. – 22 с.
6. Гоцуляк Н. Є. Психологічні умови професійної креативності викладача іноземних мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. Є. Гоцуляк. – К., 2008. – 20 с.